

ترویجی

وضعیت جوانان مهاجر از روستای فرات به شهر دامغان

شهرام باسیتی^۱

شهربانو غربا^۲

چکیده:

مهاجرت را حرکت انسانها در سطح جغرافیا که با طرح و قصد قبلی صورت می‌گیرد و به تغییر محل اقامت آنها برای همیشه یا مدت طولانی می‌انجامد، تعریف می‌کنند. در پژوهش حاضر سعی شده است با رویکردی پدیدارشناختی به بررسی وضعیت جوانان مهاجر از روستای فرات به شهر دامغان پرداخته شود. غالب پژوهش‌های صورت گرفته درباره این موضوع با اتخاذ استراتژی قیاسی و مبنای قراردادن تئوریهای پیش ساخته به توصیف و تبیین آن پرداخته‌اند. برای گردآوری داده‌ها محقق به مصاحبه با افراد مهاجر پرداخته است. تلاش به منظور ایجاد رفاه، ارتقاء معیشت و دستیابی به زندگی بهتر از جمله اهداف اجتماعی بشر به منظور ماندگاری در کلیه عرصه‌های سکونت گاهی می‌باشد. از این رو افراد در راستای فرار از مشکلات و تنگناهای موجود در محل سکونت خویش و همچنین برخورداری از خوشبختی و آنچه که حق طبیعی انسان برای ادامه زندگی قلمداد می‌گردد؛ به فضای سکونتگاهی دیگر مهاجرت می‌کنند. در راستای این روند جمعیتی؛ روستائیان به منظور استفاده از امکانات معیشتی-رفاهی و نیز در جهت یافتن شغل و ایجاد درآمد مکفی، به سمت شهرها و دیگر مراکز اقامتگاهی کشور مهاجرت می‌کنند. در این مسیر حرکت، عموماً افراد روستایی تمایل دارند به سمت مراکز رهنسپار شوند که علاوه بر رفع نیازمندی‌های اقتصادی - اجتماعی آنان؛ این فضای جدید بتواند جوابگوی احساسات و ادراکات فرهنگی- هویتی آنها نیز باشد.

واژگان کلیدی: مهاجرت، اقتصادی، مشکلات، مصاحبه

۱- استادیار و عضو هیات علمی گروه علوم اجتماعی دانشگاه پیام نور، تهران، ایران. نویسنده مسئول. Shahram.basiti@gmail.com

۲- دانشجوی کارشناسی ارشد مطالعات فرهنگی دانشگاه پیام نور، تهران، ایران

بیان مسئله

مهاجرت، شکلی از تحرک جغرافیایی یا تحرک مکانی انسانها بین دو واحد جغرافیایی است و این جابه‌جایی می‌تواند دائمی و یا تقریباً دائمی باشد. (زنجانی، ۱۳۷۸، ص ۲۱۲) یکی از مهمترین مسائلی که روستاهای ایران با آن مواجه هستند، فرایند خروج جمعیت جوانان از روستاهاست. یکی از مباحث اساسی درباره مناطق روستایی چه در جهان و چه در ایران، مهاجرت جوانان به خصوص جوانان در سن کار از این مناطق به سمت «چراغهای روشن» شهر شد و بعد از نیمه دوم قرن بیستم، شتاب بیشتری گرفت و در دهه‌های اخیر به اکثر مناطق جهان سرایت کرده است. در ۵۰ یا ۶۰ سال گذشته، جامعه ایرانی نیز روند کلی و پایدار مهاجرتی از روستا و مناطق کوچکتر و کمتر توسعه یافته به شهرهای بزرگتر و مناطق توسعه یافته‌تر را تجربه کرده است و احتمالاً این روند می‌تواند تا چند سال دیگر همچنان ادامه داشته باشد. علاوه بر آثار و نگرانی‌هایی که ترک جوانان روستایی برای روستاهایشان دارد، پیامدهایی برای خود جوانان نیز دارد. مطالعات نشان می‌دهند که تحصیل کردگان روستایی با توجه به ترک اجتماعات زادگاهشان به دلایل اقتصادی یا آموزشی، اغلب با عواقب و پیامدهای اجتماعی و احساسی دست به گریبان هستند که ممکن است شامل از دست دادن هویت روستایی، درگیر شدن با استرس ترک کردن شبکه اجتماعی که وجود داشت و احساس خشم یا آشفتگی و پوچی شود. (Theodori & 2014) بنابراین برای تحصیلکردگان روستایی (دانش‌آموزان و دانشجویان)، تصمیم‌گیری برای ماندن در اجتماعات زادگاهیشان یا مهاجرت به دیگر مناطق بعد از فارغ التحصیلی، پیامدهای بزرگ اقتصادی، اجتماعی و احساسی عاطفی دربر دارد (Theodori & Theodori 2014). این موضوع می‌تواند برای تمام جوانان روستایی مصداق داشته باشد. بنابراین با این شرایط هم تصمیم‌گیری در خصوص ماندن و هم ترک مناطق روستایی با چالش‌هایی برای جوانان روستایی همراه است. روستای فرات، روستایی در ۳۰ کیلومتری شهرستان دامغان، واقع در استان سمنان است، که جهت انجام این پژوهش انتخاب شده است. این تحقیق به دنبال آن است که با بررسی علل و عوامل خروج جوانان روستای فرات و مهاجرت آنان به شهر دامغان، به دنبال دلیل اصلی این مهاجرت بگردد. ما در این پژوهش سراغ جوانان مهاجرت کرده از روستای فرات رفته و از آنان در مورد نحوه زیست خود در روستای فرات جستجو و کنکاش می‌کنیم تا

دریابیم علت اصلی این مهاجرت‌ها و پیامدهای ناشی از این مهاجرت چه می‌باشد.

اهمیت و ضرورت تحقیق

خانواده جیالو (۲۰۰۹) در مقاله‌ای با عنوان سرمایه انسانی، بازگشت مهاجران و کارآفرینی روستایی در چین، بیان می‌کند. اصلاحات اقتصادی دهه ۱۹۸۰ بیش از ۱۳۰ میلیون نفر روستایی را به نواحی شهری انتقال داد. این مهاجران در موفقیت اقتصادی چین نقش بارزی داشتند و بعد از بازگشت به روستا نیز در کارآفرینی روستایی بسیار موثر بوده‌اند. تیمور آمار (۱۳۸۵) در بررسی و تحلیل گسترش خانه‌های دوم در نواحی روستایی بخش خورگام شهرستان رودبار، به این نتیجه رسید که گسترش خانه‌های دوم در این ناحیه، عموماً از روابط خویشاوندی و مهاجرت معکوس از شهر به روستا و همچنین، بهبود زیرساخت‌های ارتباطی متأثر شده است. راغفر و قاسمی اردهایی (۱۳۸۸) علل مهاجرت و ویژگی‌های جمعیتی - اقتصادی مهاجران بین شهرستانی را با بررسی تطبیقی مهاجران شهر به روستا و روستا به شهر ایران طی دهه ۸۵-۱۳۷۵ بررسی کرده‌اند. نتایج نشان داده است که در ترکیب سنی - جنسی، علل مهاجرت و ویژگی‌های جمعیتی - اقتصادی یاد شده، تفاوت معنی‌داری بین مهاجران روستا-شهر و شهر-روستا وجود دارد. علت پایان و انجام خدمت وظیفه و پایان تحصیل (علل اجباری) در مهاجرت‌های شهر به روستا، بیشتر از روستا به شهر بوده و در علت‌های جست و جوی کار، جست و جوی کار بهتر، انتقال شغلی و تحصیل (علل اختیاری)، درصدهای به دست آمده برای مهاجران روستا به شهر بیشتر از شهر به روستا بوده است. ربانی، طاهری و روستا (۱۳۸۹) در بررسی علل و انگیزه‌های مهاجرت معکوس و تاثیر آن بر توسعه اجتماعی و اقتصادی در تنکابن و رامسر با پیمایش میدانی از ۳۸۳ نفر از مهاجران روستایی، به این نتیجه رسیده‌اند که ارتباط مثبت و معنادار بین تعلق بومی و درآمد با انگیزه مهاجرت معکوس و رابطه منفی معنادار با بعد مسافت و انگیزه مهاجرت معکوس وجود دارد. منفی و آذر و همکارانش (۱۳۹۳) عوامل مهاجرت بازگشتی و پیامدهای آن بر نواحی روستایی با بخش باروق در استان آذربایجان غربی را با پیمایش میدانی و تحلیل عاملی ارزیابی کردند. نتایج نشان داد، عوامل مختلفی در بازگشت مهاجران نقش داشته است که از بین آنها عوامل اقتصادی و عمرانی - اجتماعی به ترتیب با مقدار ویژه ۲/۴۹ و ۲/۳۱ بیشترین تاثیر را در

بین عوامل بارگذاری شده به خود اختصاص دادند و عامل فرهنگی- قومی، کمترین تاثیر را در بین عوامل داشته است. نتایج تحلیل مسیر اثرات بازگشت مهاجران در روستاها، نشان داد، مهاجران بازگشته بیشترین تاثیر را در شاخص‌های عمرانی کالبدی و کمترین پیامد را در شاخص اجتماعی داشته‌اند. غفاری مقدم، زهرا نشان داده است که مقدار نیروی کار فعال در بخش کشاورزی، سرمایه و سطح سواد روستائیان اثر مثبت و سطح زیر کشت و ماشین آلات اثر منفی روی بهره‌وری کشاورزی دارد. افزایش دستمزد روستائی باعث کاهش مهاجرت و با افزایش دستمزد شهری نسبت به روستائی مهاجرت افزایش می‌یابد.

اهداف تحقیق

هدف کلی: وضعیت جوانان مهاجر از روستای فرات به شهر دامغان

اهداف جزئی:

- ۱- بررسی علل و عوامل موثر در مهاجرت جوانان از روستا به شهر
- ۲- بررسی پیامدهای ناشی از مهاجرت جوانان از روستا به شهر
- ۳- بررسی تاثیر مهاجرت در رشد جمعیت میانسال روستا

پیشینه نظری

نظریه راونشتاین (Ravenstein)

نخستین نظریه رسمی درباره مهاجرت را اقتصاددان انگلیسی راونشتاین در سال ۱۸۵۵ ارائه داد. وی مشاهدات خود را تحت عنوان قوانین مهاجرت به گونه‌ای طراحی نمود که در آن مولفه‌های فاصله، عوامل جاذبه و دافعه، جریان متقابل و ویژگی‌های مکانی و فضایی محل سکونت از عوامل مهم در مهاجرت تلقی می‌شوند.

نظریه اقتصادی مهاجرت تودارو (Todaro)

مایکل تودارو: وی پیشگام کسانی بوده است که معتقدند مهاجرت، انگیزه‌های اقتصادی خاصی دارد. او انگیزه‌های اقتصادی را برحسب تفاوت‌های مشاهده شده در درآمد روستا- شهری با فرض اینکه مهاجرین در جستجوی حداکثر درآمد در آینده هستند، تعریف می‌کند.

تودارو، در یک سری از مقالات منتشره خود در دو سه دهه گذشته یک تئوری مهاجرت روستا - شهری توسعه داده است. این تئوری با این فرض آغاز می شود که مهاجرت اساساً یک پدیده اقتصادی است و فرد مهاجر کاملاً منطقی و عقلانی تصمیم می گیرد که علی رغم وجود بیکاری در شهرها تصمیم به مهاجرت بگیرد. (تودارو & ترجمه مصطفی سرمدی، ۱۳۶۷، ص. ۳۰)

نظریه سرمایه گذاری انسانی و هزینه - فایده لاری شاستاد (Lary Shastad)

این نظریه ابتدا توسط شاستاد (۱۹۶۱) ارائه شده و سپس داوانز (Davanzo 1976) آن را گسترش داد. طبق این نظریه تصمیم گیری برای مهاجرت نوعی تصمیم به سرمایه گذاری است که در آن شخص مهاجر هزینه و فایده مهاجرت را در نظر می گیرد، بدین ترتیب مهاجرت موقعی انجام می شود که فایده آن به هزینه اش افزون باشد. شاستاد، از دیدگاه اقتصادی نظریه سرمایه نیروی انسانی را مطرح کرد. به نظر وی مهاجر وقتی اقدام به مهاجرت می کند که این امر دارای بازده اقتصادی باشد. بازدهی که فراتر از تفاوت درآمد در مبداء و مقصد مهاجرتی است، زیرا بر اساس نظریه وی که به نظریه هزینه - فایده موسوم است، مهاجرت زمانی انجام می گیرد که درآمد در مبداء به علاوه هزینه واقعی مهاجرت کمتر از درآمد قابل انتظار باشد، در اینجا شخص مهاجر قبل از مهاجرت، هزینه های اجتماعی احتمالی و فوایدی را که در اثر مهاجرت به دست می آورد، مقایسه نموده، سپس تصمیم به مهاجرت می گیرد.

نظریه الگوی اقتصادی دو بخشی توسعه ارتور لوئیس (Arthur Lewis)

نخستین و معروف ترین الگوی توسعه که مهاجرت نیروی کار روستایی به شهر را جزو لاینفک جریان توسعه اقتصادی مورد توجه قرار داد، توسط آرتور لوئیس (Arthur Lewis 1961) تعدیل و بسط داده شد. این الگو در اواخر دهه ۱۹۵۰ و اوایل دهه ۱۹۶۰ به عنوان نظریه عمومی پذیرفته شده در مورد کشورهای جهانی سوم که نیروی کار اضافی داشتند، مطرح شد. تمرکز اصلی این مدل هم بر فرایند انتقال نیروی کار و هم بر رشد اشتغال در بخش شهری می باشد. در این مدل فرض شده که اقتصاد شامل دو بخش می باشد:

الف) بخش معیشتی - سنتی کشاورزی (روستایی) که مشخصه آن بازده تولیدی صفر یا

خیلی پائین و نیروی کار اضافی می‌باشد.

ب) بخش صنعتی مدرن شهری که از بازده تولیدی بالایی برخوردار است (تودارو & ترجمه مصطفی سرمدی، ۱۳۶۷، ص. ۲۱) (پاپلی یزدی/ابراهیمی م.، ۱۳۸۱، ص. ۱۶۳/۱۶۲)

نظریه اورت. اس. لی (Everett S. Lee)

اورت اس. لی بر نظریه جذب و دفع تاکید نموده و آن را منشاء بروز مهاجرت می‌داند. تاکید لی بر موانع مداخله‌گر است، آنچنان که اظهار می‌دارد: بین دو مکان مجموعه‌ای از موانع مداخله‌گر وجود دارد که در مواردی مقدار آن کم و در مواردی نیز این میزان زیاد است. مهمترین موانع مطالعه شده، فاصله است.

روش تحقیق

یکی از روش‌هایی که در رویکرد کیفی انجام می‌شود، مصاحبه است که در بهترین شکل آن عبارت است از رویدادی که در آن یک شخص (مصاحبه‌گر) دیگران را تشویق می‌کند تا آزادانه وضعیت خود را واگو کند. در توضیح و توصیف مهاجران از وضعیت خود با استفاده از داده‌های کلامی، رویکرد کیفی مناسب‌ترین شیوه تحقیق می‌باشد. در پژوهش حاضر از روش مصاحبه برای گردآوری داده‌ها استفاده شده است.

دامنه شمول پژوهش

جامعه آماری این پژوهش، افراد مهاجری هستند که به دلیل مشکلات اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، دیگر قادر به ادامه زندگی در روستای خود نیستند. نمونه مورد مطالعه این پژوهش مهاجران از روستای فرات به شهر دامغان می‌باشد. برای انتخاب نمونه‌ها از راهبرد نمونه‌گیری هدفمند^۱ یا معیارمحور^۲ جهت‌گزینش نمونه‌ها و واحدهای موردنظر استفاده شد؛ با توجه با اینکه این راهبرد افراد را بر حسب دانش خاص آنها در مورد پدیده تحت بررسی برای مشارکت در تحقیق انتخاب می‌کند (اسپیزال و کارپنتر، ۲۰۰۷ به نقل از محمدپور، ۱۳۸۹)، پژوهشگر، نمونه‌ها را از بین افراد مهاجری که تجربه‌های متفاوتی در این مسیر

1- Purposive Sampling

2- Criterion Based Selection

دارند، گزینش نمود، تا ورود همه عناصر متشکله، رویدادها، فرایندها و مانند آن تأمین گردد که در نهایت به تهذیب و اطلاع‌بخشی این تفهم کمک نماید. این اصل نمونه‌گیری کیفی را «بازنمایی نمادین» می‌خوانند، زیرا یک واحد خاص انتخاب می‌شود، تا مشخصه‌های مناسب بررسی را هم «بازنمایی» و هم «نمادسازی» کند، لذا تلاش گردید تا نمونه‌ها در محدوده‌های جمعیت تعریف شده متنوع باشد. «این تنوع به دو دلیل است: نخست این که شانس شناسایی طیف نسبتاً کاملی از عوامل یا مشخصه‌های مرتبط با پدیده را به حداکثر برساند؛ دوم، امکان بررسی وابستگی متقابل بین متغیرها و عواملی را که دارای بیشترین تناسب هستند، از آنهایی که اهمیت کمتری دارند، میسر سازد» (برگ، ۲۰۰۶؛ اسپیزال و کارپنتر، ۲۰۰۷ به نقل از محمدپور، ۱۳۹۰: ۳۴). بر این مبنا، محقق سه حالت را از هم تفکیک نموده که منجر به قرار گرفتن مهاجرت‌کنندگان در پنج وضعیت گردید. جدول زیر هر یک از حالت‌ها و وضعیت‌های ممکن و تعداد مصاحبه در هر وضعیت را نشان می‌دهد.

روش تحلیل داده‌ها

برای تحلیل داده‌ها از طرح عملی کولایزی (۱۹۷۸) استفاده شده و گام‌های آن به شرح زیر انجام شد:

- تمام توصیف‌های به عمل آمده از سوژه‌ها جهت دستیابی به احساسی درباره آنها خوانده شد.
- به هریک از روایت‌ها، برگشته و عبارت‌های مهم استخراج شد.
- معنای هریک از عبارت‌های مهم نوشته شد. (این مرحله به فرمول‌بندی معانی موسوم است.)
- معانی فرمول‌بندی شده در قالب خوشه‌های از تم‌ها سازمان داده شد.
- در این مرحله، خوشه‌ها بصورت مکرر به روایت‌های اولیه جهت معتبرسازی آنها برگردانده شد. پژوهشگر داده‌ها یا تم‌های نامرتبط یا نامنطبق را حذف کرد.
- نتایج مراحل قبلی در قالب یک توصیف مفصل و کامل از افراد مهاجر ترکیب شدند.
- توصیف مفصل و کامل از پدیده مورد بررسی تا حد امکان در قالب یک عبارت شناختی ناهم‌ارز صورت بندی شد.

- معتبرسازی نهایی با بازگشت به سوژه‌ها و پرسیدن در مورد یافته‌ها بدست آمد.
 مشخصات مشارکت‌کنندگان در پژوهش
 مشخصات ۱۱ مشارکت‌کننده در قالب جدول ارائه می‌شود.

جدول ۱: مشخصات مشارکت‌کنندگان در پژوهش

مشخصات اختصاصی		مشخصات عمومی			مشارکت‌کننده
وضعیت در زمان مصاحبه	علت ورود به شهر	شغل	تحصیلات	سن	
اشتغال	نیود شغل	مدیر مدرسه	کارشناسی	۳۲	مشارکت‌کننده ۱
اشتغال	استخدام اداره دارایی	کارمند اداره دارایی	کارشناسی	۳۵	مشارکت‌کننده ۲
اشتغال	استخدام اداره منابع طبیعی	کارمند منابع طبیعی	کارشناسی ارشد	۴۰	مشارکت‌کننده ۳
اشتغال	نیود امکانات کافی در روستا	کاسب	دیپلم	۳۲	مشارکت‌کننده ۴
اشتغال	استخدام آموزش و پرورش	آموزگار	کاردانی	۴۳	مشارکت‌کننده ۵
اشتغال	ازدواج با دختر مورد علاقه‌ام	کاسب	ابتدایی	۳۱	مشارکت‌کننده ۶
اشتغال	نیود شغل	کاسب	ابتدایی	۴۶	مشارکت‌کننده ۷
اشتغال	حضور بستگان در شهر	معلم	کارشناسی	۳۱	مشارکت‌کننده ۸
اشتغال	استخدام بهداری	پرستار	کاردانی	۴۶	مشارکت‌کننده ۹
اشتغال	تاسیس کارگاه	کارخانه دار	کارشناسی	۳۳	مشارکت‌کننده ۱۰
اشتغال	استخدام	کارمند	کارشناسی	۳۵	مشارکت‌کننده ۱۱

خوشه‌های حاصل از یافته‌های پژوهش

یافته‌های این پژوهش که حاصل مطالعه دقیق بیش از چندین صفحه مصاحبه پیاده شده و استخراج و تحلیل جزء به جزء نقل قول‌های مشارکت‌کنندگان است، شامل ۵ تم اصلی و ۱۵ تم فرعی است که در ۵ خوشه طبقه‌بندی شد:

خوشه اقتصادی

طبق آمار به دست آمده بیشتر مهاجرت‌ها به علت کمبودهای اقتصادی انجام گرفته است. البته ازدواج نیز نقشی در جابجایی‌ها داشته است که در حقیقت مهاجرت را به صورت یک پدیده خانوادگی جلوه‌گر می‌کند. تحصیل نیز در مجموع، یک صدم از مهاجرت‌های داخلی را سبب شده است. با این حال عامل اقتصادی یکی از مهمترین عوامل در مهاجرت است که از جمله مهمترین اجزاء تشکیل دهنده این عامل عبارتند از: رکود اقتصادی در یک کشور، بیکاری و نابرابری طبقات درآمدی که بیشترین ریشه‌هایش را باید در عامل انحصار اقتصادی جستجو نمود.

جدول ۲: مصادیق خوشه اقتصادی					
خط	صفحه	مصاحبه شونده	گزیده متن (مصاحبه فکت)	(تم عبارت فرعی	(تم عبارت اصلی
۳-۲-۱	۵	۴	رسیدن به شغل مورد علاقه	دستیابی به شغل	اقتصادی
۲۲-۲۱-۲۰	۵	۴	هر شغلی که بتوان امرار معاش کرد		
۶-۶	۷	۷	پول بیشتر جهت آسایش و راحتی	کسب درآمد بیشتر	
۱۰-۹-۸-۷	۷	۷	خرید ماشین، رفتن مسافرت، خرید مسکن		
۴-۳-۲-۱	۹	۳	همه چی در دسترس هست	فراوانی ارزاق عمومی	
۸-۷-۶-۵	۹	۳	محدودیتی نسبت به خرید کالایی نداریم		
۴-۳-۲-۱	۱۵	۱۰	نزدیک بودن به محل کارگاه	تاسیس کارگاه تولیدی	
۷-۶-۵	۱۵	۱۰	نزدیک بودن به ادارات دولتی		

توضیح یافته‌های بدست آمده از این پژوهش در این خوشه در ادامه می‌آید:

دستیابی به شغل

کمبود اشتغال در روستاها، رفع بیکاری و نیز کسب درآمد بیشتر، عامل اصلی مهاجرت روستائیان فرات به خارج از فضای روستاهای مورد می‌باشد. جوانان برای بدست آوردن شغل مورد علاقه خود اقدام به ترک پدر و مادر می‌کنند به امید آنکه بتوانند شغلی پردرآمد در شهر پیدا کنند. در این خصوص مشارکت‌کننده ۶ می‌گوید (من وقتی از فرات به شهر آمده‌ام، دنبال شغل دولتی بودم و بتوانم با آشناهایی که در شهر داریم به یک شغل مناسب مشغول بشم که به این امر هم رسیدم) (مشارکت‌کننده ۱، صفحه ۱، خط ۲ و ۳) همانطور که در بحث دستیابی به شغل مطرح شد، کمبود اشتغال عامل مهمی در جهت مهاجرت محسوب می‌شود. لذا مشارکت‌کننده ۴ با توجه به گفته‌های خودش فقط جهت امرار معاش به شهر مهاجرت کرده است که ایشان در اینجا بیان داشتند (بعلت نداشتن زمین کشاورزی و سرمایه جهت امرار معاش دست به خروج از فرات زدم و در شهر مغازه سوپرمارکت زدم. مشارکت‌کننده ۴، ص ۵، خ ۲۰)

کسب درآمد بیشتر

درآمد بهتر زندگی بهتر، نیاز همه ما انسانها است. خیلی از مردم با دغدغه‌های مالی درگیر هستند. داشتن زندگی بهتر و رفاه بیشتر حق ما و شدنی است. موارد زیادی هستند که از مسیر پول و ثروت می‌گذرد. نیاز ما به خانه، ماشین خیلی خوب، تحصیلات بهتر، سلامتی، تفریحات، ازدواج بهتر و ... با پول امکان‌پذیر می‌شود. فراگیری روش کسب درآمد بیشتر و مدیریت آن برای همه ما یک ضرورت است. داشتن درآمد و ثروت مانند خیلی از مهارتها مثل رانندگی، یک مهارت است که باید یاد بگیریم و در مسیر آن حرکت کنیم. در این خصوص مشارکت‌کننده شماره ۷ بیان می‌دارد، من در روستا به کشاورزی می‌پرداختم، ولی بعلت اینکه درآمدی که دارم نمی‌توانست به اون خواسته‌ها جامع عمل بپوشاند، وارد شهر شدم. (مشارکت‌کننده شماره ۷، ص ۷، خ ۶-۹)

فراوانی ارزاق عمومی

حکومت‌های کشورهای در حال توسعه به استثنای تعداد معدودی، به ضرر روستاها و به سود شهرها گام بر می‌دارند. مایکل لیپتون به عنوان تحلیل‌گر ارتباط شهر و روستا در کشورهای در حال توسعه، معتقد است بخش روستایی بیشترین فقیر و بالاترین منابع ارزان بالقوه و پیشرفت را در اختیار دارد. در حالی که بخش شهری قادر شده است که در اکثر برخورد‌های خود با روستاییان پیروز شود؛ اما در این راه فرایند توسعه را بی‌جهت کند و نابرابر کرده است. در تخصیص منابع بین شهر و روستا بیشتر اولویت‌های شهری مدنظر است و نه رعایت عدالت اجتماعی یا کارایی. اختلاف بین رفاه روستایی و شهری در کشورهای فقیر کنونی بسیار بیشتر است از آنچه که در کشورهای غنی در مراحل اولیه توسعه‌شان حاکم بود. این شکاف عظیم به طور مستدل ناکارآمد و به همان اندازه غیرمنصفانه است. مشارکت شماره ۳ بیان می‌دارد، یکی از دایل جزئی در مهاجرت‌م نبود امکانات اولیه در روستا بود. ما برای کوچکترین وسیله باید ۳۰ کیلومتر بیایم تا شهر که سخت و خسته کننده بود. (مشارکت‌کننده شماره ۳، ص ۹، خ ۳)

تاسیس کارگاه تولیدی

بعضی از سرمایه‌داران روستایی، در جهت تاسیس کارگاه تولیدی و بعثت فروش بالا و سریع‌تر انجام شدن مسیر اداری و ترددش به مرکز استان و برای کاهش زمان مجبور به مهاجرت‌اند. مشارکت‌کننده شماره ۱۰ بیان داشت، من بخاطر اینکه امور اداری کارگاه زودتر و تردد زیاد من در مرکز استان سمنان و یا تهران زیاد بود مجبور به ترک از فرات شدم (مشارکت‌کننده شماره ۱۰، ص ۱۵، خ ۷ و ۸ و ۹)

خوشه اجتماعی

حرکت، جابه‌جایی و مهاجرت انسانها از یک نقطه سکونت گاهی به نقطه دیگر تاریخی برابر با عمر بشر دارد. به گونه ای که انسان‌های اولیه حرکت را فرصتی جهت به دست آوردن آذوقه و نیازمندی‌های حیاتی خویش می‌دانستند. به عبارت دیگر تلاش برای ادامه بقا و جستجوی شرایط زیست مساعدتر؛ بشر را وادار به ترک زادگاه خود و کوچ به سمت مناطقی

می‌نمود که از شرایط محیطی و اقتصادی-اجتماعی بهتری جهت گذران زندگی و رفع نیازهای حیاتی وی برخوردار بودند. بدین منوال با پیچیده‌تر شدن اوضاع معیشتی و کیفیت زندگی در جوامع بشری؛ افراد و گروه‌های انسانی به تبعیت از فرایند تفکرگرایی و رشد فنآوری‌های تسهیل کننده زندگی به ویژه در دهه‌های اخیر، تمایل فراوانی برای جلای اقامتگاه خویش و مهاجرت به دیگر کانون‌های سکونت‌گاهی از خود نشان داده‌اند. در این میان؛ روستائیان به عنوان فقیرترین اقشار جامعه به ویژه در کشورهای در حال توسعه که به دلیل شرایط اجتماعی و همچنین وجود نابرابری‌های فضایی حاکم بر عرصه‌های سکونت‌گاهی، سالیان متمادی با فقر و مشکلات زیست- معیشتی رو به رو بوده‌اند، با رشد فزاینده ارتباطات و مناسبات روستایی شهری؛ با مقایسه وضعیت زندگی خود با دیگر افراد جامعه (به ویژه گروه‌های شهرنشین) در تلاش به منظور تغییر این وضعیت ناخوشایند و همچنین کسب رفاه بیشتر رهسپار شهرها و دیگر مراکز جمعیتی می‌شوند. بنابراین بحث عوامل اجتماعی یکی از عوامل مهم مهاجرت از روستا به شهرها شده است. جدول خلاصه زیر، عبارت‌های اصلی و فرعی آن را نشان می‌دهد. گزیده‌های حاصل از متن‌های کل مصاحبه‌ها که در این خوشه جای گرفتند، در جدول زیر به تفکیک مصاحبه‌شوندگان، صفحه و خط متن مصاحبه آورده شده است.

جدول ۳: مصادیق خوشه اجتماعی

خط	صفحه	مصاحبه شونده	گزیده متن مصاحبه (فکت)	تم (عبارت فرعی)	تم (عبارت اصلی)
۱۱-۱۲	۳	۸	رفتن بستگان، برادر و خواهران	حضور بستگان و نزدیکان	اجتماعی
۳-۲-۱	۳	۸	کوچ دوستان		
۸	۲	۱۰	برخورد با آدمهای گوناگون	کسب منزلت اجتماعی	
۹	۲	۱۰	وجود آدمهایی که حس مثبت می‌دهند، دلسوزاند		
۱	۱۲	۶	یافتن دختر مورد علاقه	ازدواج	
۲،۳،۷	۱۲	۶	کوچ به خاطر عدم علائق همسر		
۵-۴-۳	۹	۴	وجود پزشک، دارو،	امکانات رفاهی	
۱۴	۹	۴	پارک، تفریحات، سینما		

حضور بستگان و نزدیکان

یکی از علت‌هایی که در مهاجرت افراد نقش دارد، حضور بستگان و نزدیکان آنها در شهرها می‌باشد. ایرانیها بیشتر دنبال برقراری روابط اجتماعی با یکدیگر هستند، شب‌نشینی‌ها، پیاده‌روی‌های شبانه، لذا برقراری روابط اجتماعی بین افراد، می‌تواند در زندگی فرد نقش تاثیرگذاری داشته باشد. روابط اجتماعی در دنیای رو به پیشرفت امروزی، از اصول اساسی برای دوام و پایداری زندگی فردی است. روابط اجتماعی را می‌توان ارتباط بین دو نفر و یا چند گروه تعریف کرد. یعنی روابط اجتماعی ارتباط و وابستگی متقابل افراد نسبت به یکدیگر است و عاملی است، برای مهاجرت. بر همین اساس مشارکت‌کننده شماره ۸ اظهار داشت، که من همه خواهر برادرانم در شهر حضور داشتند و من بعزت تنهایی و وابستگی به آنها مجبور به ترک روستا شده‌ام (مشارکت‌کننده شماره ۸، ص ۳، خ ۲ و ۱۲)

کسب منزلت اجتماعی

منزلت اجتماعی، یک ارزیابی است که بر پایه معیارهای ارزش اجتماعی معتبر در جامعه از موقعیت یک شخص در ذهن دیگران به عمل می‌آید و نشان می‌دهد که موقعیت یک شخص نسبت به اشخاص دیگر در «فضای اجتماعی» کجاست. مردم تمایل دارند افراد و گروه‌هایی را که از نظر پایگاه اجتماعی در موقعیت‌های بالا یا پایین هستند با یکدیگر مقایسه کنند. پایگاه اجتماعی، مرتبه یا ارزش هر فرد در محیط گروهی، سازمانی یا اجتماعی را منعکس می‌کند که فرد بر اساس آن از برخی ویژگی‌ها و مزایا برخوردار می‌شود. لذا مشارکت‌کننده شماره ۱۰ بیان داشت، من در راستای شغلم نیازمند برخورد با یکسری ارتباط با افراد مختلف بودم که مستعدتر جهت خروج از روستای فرات شدم. (مشارکت‌کننده ۱۰، ص ۲، خ ۹)

ازدواج

متأسفانه مهاجرت از روستا به شهر در اکثر روستاهای کشور، تبدیل به یک ارزش حاکم بر فرهنگ مردم شده است. ارزشی که حتی در جلسه خواستگاری یک جوان روستایی نیز خود را نشان می‌دهد. بسیاری از دختران روستایی، مهمترین شرطشان برای ازدواج، مهاجرت

به شهر می‌شود. این شرط برای اکثر پسران روستایی کاملاً نام‌آشناست. حتی بسیاری از اختلافات خانوادگی و شکل‌گیری طلاق‌ها ریشه در اجرایی نشدن این شرط داشت. در همین راستا مشارکت‌کننده شماره ۶ بیان داشت، که من و خانم هردو برای فرات هستیم، ولی در زمان خواستگاری خانمم شرط کرد برای زندگی باید به شهر کوچ کنیم، لذا من بخاطر علاقه خودم، مجبور به ترک روستا شدم (مشارکت‌کننده شماره ۶، ص ۱۲، خ ۱، ۲، ۷).

امکانات رفاهی

برخورداری از حداقل امکانات رفاهی و خدمات عمومی براساس اصول قانون اساسی حق مسلم همه اقشار کشور از جمله روستائیان است و محرومیت از امکانات عمومی همواره یکی از مهمترین موارد دافعه روستایی و بروز مهاجرت و جابجایی جمعیتی است. ارائه خدمات عمومی و امکانات زیربنایی در نقاط روستایی نیازمند طراحی و تدوین برنامه‌ای با اهداف مشخص است. از همین رو مشارکت‌کننده شمار ۴ بیان داشت، من بخاطر عدم امکانات رفاهی، اقدام به مهاجرت کردم. من بخاطر حداقل‌های زندگی و محرومیت‌های منطقه فرات قادر به ادامه زندگی در آن شهر نبودم. (مشارکت‌کننده شماره ۴، ص ۹، خ ۱، ۴، ۳، ۵)

خوشه جغرافیایی

مهاجرت در ایران به عنوان یک فرایند مفید برای حل مشکلات و تقاضای رو به رشد صنایع و خدمات قلمداد نمی‌شود؛ بلکه برعکس، مشکلاتی را بوجود می‌آورد که شروع آن، افزایش نیروی مازاد در شهرها و بیکاری است. عوامل و توان‌های محیطی از جمله توپوگرافی، شیب، دما، بارندگی، آب و قابلیت اراضی تأثیر بسزائی در حجم مهاجرت و خالی شدن روستاها دارند. ناتوانی این اجتماعات به دلایل مختلف ساختاری، موجب عدم توانایی آنها در مقابله با عوامل طبیعی از جمله خشکسالی، سیل، زلزله، کمبود آب، رانش زمین و فرسایش خاک گردیده و در نهایت، مغلوب شرایط و عوامل نامساعد طبیعی گشته و مجبور به مهاجرت و رها کردن سکونتگاه خود شده‌اند که در نتیجه، چنین روستاهائی به مناطقی غیرمسکون و خالی از جمعیت تبدیل شده‌اند.

جدول ۴: مصادیق خوشه عوامل جغرافیایی

تم (عبارت اصلی)	تم (عبارت فرعی)	گزیده متن (مصاحبه فکت)	مصاحبه شونده	صفحه	خط
جغرافیایی	آب و هوای غیر مناسب	وجود حشرات مثل سالک، گرمای بیش از حد	۸	۱۴	۹-۸-۷-۶-۴
		نزدیک بودن به پایگاه نظامی	۸	۱۴	۵

آب و هوای مناسب

یکی از علت‌هایی که باعث ترک روستا در روستای فرات بود و نگاه پرنگی هم نبود، بحث مسائل جغرافیایی بود. این عامل مهمی نبود، ولی می‌توانست در زمره عوامل تاثیرگذار در بحث مهاجرت قرار بگیرد. تمامی مشارکت‌کنندگان، بالاتفاق معتقد بودند که می‌تواند تاثیر بگذارد. در تابستان‌ها روستا پر از پشه سالک است و خیلی‌ها را دچار مشکل و گرفتاری کرده است و یا اینکه نزدیک بودن به پایگاه نظامی ایران که خیلی‌ها آن را نمی‌پسندند. مشارکت‌کننده شماره ۸ با لحنی خنده‌دار عنوان کرد، پشه سالک چندبار بچه من را نیش زد که خانمم راضی به آمدن تو فرات نیست. (مشارکت‌کننده شماره ۸، ص ۱۴، خط ۷ و ۸)

خوشه سیاسی

بخاطر اینکه نگاه محقق نگاه همه جانبه‌ای در مهاجرت بود، لذا محقق همه عوامل را تحت بررسی قرار داد و نکته خیلی جالبی که در تمامی مشارکت‌کننده‌ها مشهود بود، همه، عوامل سیاسی را علت خروج از روستا قلمداد نمی‌کردند و اینکه هیچکدام از مشارکت‌کننده‌ها در بحث سیاسی هیچ نقشی را ایفا ننموده‌اند.

جدول ۵: مصادیق خوشه سیاسی

خط	صفحه	مصاحبه شونده	گزیده متن مصاحبه (فکت)	تم (عبارت فرعی)	تم (عبارت اصلی)
۹-۸-۵	۱۳	۶	دیدار با نماینده	ارتباط با تفکرات سیاسی	سیاسی
۱۲-۱۱-۱۰	۳	۸	دیدار با فرماندار، امام جمعه،		
۸	۹	۳	دیدار با حزب موتلفه	ارتباط با احزاب مختلف	
۲-۱	۱۳	۱	دیدار با افراد حزب اصلاح طلب		
۳-۵-۱	۱۵	۱۰	وجود آدم‌های متفاوت در شهر	دستیابی آسان به اطلاعات سیاسی	
۵	۹	۳	بسترهای لازم در جهت بالا بردن اطلاعات سیاسی		

خوشه آموزشی

پدیده مهاجرت از اهمیت بسیاری برخوردار است. پایین بودن سطح زندگی در نواحی روستایی و در نتیجه مهاجرت روستاییان به سمت شهرهای بزرگ، مسائل و مشکلات متعدد اجتماعی، اقتصادی و محیطی را هم در نواحی روستایی و هم در شهرها به دنبال داشته است. سیاست‌ها و راهبردهای مختلفی برای کاستن از آثار منفی این مشکلات و پاسخ به نیازهای زندگی در سکونتگاه‌های شهری و روستایی در کشورهای در حال توسعه و از جمله ایران در پیش گرفته شده است، زیرا ریشه تمامی مشکلات و مسائل عقب ماندگی مثل فقر گسترده، نابرابری در حال رشد، رشد سریع جمعیت و بیکاری فزاینده، در مناطق روستایی قرار دارد. در سال‌های اخیر شاهد کاهش جمعیت در روستاها هستیم، اما این کاهش جمعیت نباید ما را از توجه و ایجاد زیرساخت‌های لازم برای روستاها بازدارد، زیرا عدم توجه به مشکلات روستاها، باعث مهاجرت آنان به شهرها می‌شود. خیلی از این مهاجرت‌ها بخاطر تحصیل فرزندان و اهل خانه قلمداد می‌شود. جدول گسترده‌تر که گزیده متون مصاحبه‌شوندگان به تفکیک برای عبارتهای اصلی و فرعی استفاده شده، در زیر می‌آید:

جدول ۶: مصادیق خوشه آموزشی

تم (عبارت اصلی)	تم (عبارت فرعی)	گزیده متن مصاحبه (فکت)	مصاحبه شونده	صفحه	خط
آموزشی	ادامه تحصیل	برای ادامه تحصیل خانم و فرزندان	۱۰	۱۵	۲
		برای ادامه تحصیل خودم	۵	۶	۱۲-۱۱-۱۰
آموزشی	وجود مراکز پژوهشی و تحقیقاتی	کتابخانه عمومی و حسینیه ابوالفضل	۲	۱۱	۸
		انواع آزمایشگاه	۹	۱۳	۲-۱
آموزشی	فراوانی منابع علمی و فرهنگی	بسترهای مناسب فرهنگی مثل موسسه اسوه	۱۱	۸	۷
		وجود اساتید متعهد و دلسوز بخاطر وجود دانشگاه پیام نور و آزاد و سراسری	۱۱	۸	۱۱ و ۱۰

ادامه تحصیل

وجود امکانات باعث کشف استعداد و اعتماد به نفس فرد می‌گردد و همینطور خلاقیت در این زمینه افزایش می‌یابد که به سرعت امور می‌افزاید. همچنین در شهر محرکاتی بیشتری وجود دارد که باعث تحریک بیشتر در آموزش خلاقیت و کشف علم بیشتری می‌شود. مشارکت‌کننده شماره ۱۰ بیان دارد که من وقتی به شهر اومدم همسرم دانشگاه آزاد ثبت نام کرد (مشارکت‌کننده شماره ۱۰ ص ۱۵، خ ۲)

وجود مراکز پژوهشی و تحقیقاتی

وجود کتابخانه‌هایی که از نظر علمی دارای سطح علمی بالاتر و تخصصی‌تر هستند، وجود استاد خیره و توانمند در عرصه مورد تحقیق که هم دارای علم بالا و تجربه زیادی می‌باشند، وجود مراکز علمی و آزمایشگاه‌های دارای امکانات بالا که در پیشبرد هدف لازم هست، وجود موسسات دولتی و غیر دولتی که در زمینه پژوهشی از نظر علمی و مالی حمایت می‌کنند

و همچنین وجود افرادی که در زمینه پژوهش سرمایه‌گذاری می‌کنند، می‌تواند فرصت مناسبی برای کسب تجربه و درآمد باشد. (مشارکت‌کننده شماره ۹ بیان داشت، من یک پرستار هستم و وجود آزمایشگاهها در شهر و نبود آزمایشگاه در منطقه فرات باعث مهاجرت من شده، والا من قطعاً به زادگاه خودم برمی‌گشتم) (مشارکت‌کننده ۹، ص ۱۳، خ ۱ و ۲)

فراوانی منابع علمی و فرهنگی

به دلیل رفت و آمد آسان، ملاقات با موسسات علمی و اساتید آسانتر می‌باشد. همچنین امکانات بیشتر و اساتید با تجربه انگیزه برای ادامه کار را آسان می‌کند. (مشارکت‌کننده شماره ۱۱، ص ۸، خ ۷ و ۱۰)

ذات مشترک پدیده: فقدان

یکی از گام‌ها در پژوهش‌های پدیدارشناختی تعیین ذات مشترک پدیده است. محقق در جریان پژوهش دریافت فصل مشترک (ذات) پدیده مهاجرت برای جوانان، فقدان است، زیرا اینان چه پیش از مهاجرت و چه پس از آن ابعاد متفاوتی از فقدان را تجربه می‌کنند. اگرچه مرسوم است که در پژوهش‌های پدیدارشناسی محقق تنها به ذکر یک ذات برای پدیده اقدام می‌کند، اما در جهت تدقیق این یافته، نگارنده تصمیم گرفت برای ذات مشترک فکت‌هایی را ذکر نماید. این فکت‌ها در قالب عبارت‌های اصلی زیر صورت‌بندی شده‌اند:

جدول ۷: ذات مشترک پدیده مهاجرت

عبارت‌های اصلی	ذات مشترک پدیده
فقدان شغل	فقدان
فقدان آب و هوای مناسب	
فقدان روابط اجتماعی	
فقدان آزمایشگاه	
فقدان امکانات رفاهی	
تعمیم یافتگی فقدان در همه وجوه زندگی	

نتیجه‌گیری

مهاجرت از روستا به شهر در کل پدیده‌ای نگران کننده در فضای جغرافیایی کشور است که وقتی این مهاجرت در میان جوانان و به ویژه جوانان دارای تحصیلات دانشگاهی اتفاق می‌افتد، بسیار نگران کننده‌تر می‌شود. زیرا این وضعیت می‌تواند ضمن کاهش توانمندی و انگیزه نیروی کار شاغل به کشاورزی در روستاها به اتلاف سرمایه‌های انسانی و مالی در آموزش عالی کشور منجر شود. گسترش این قبیل مهاجرت‌ها به علل مختلفی بوده و پیامدهای مختلفی به طور ویژه برای جوامع روستایی در پی خواهد داشت. با توجه به اینکه هرگونه برنامه‌ریزی و سیاستگذاری در نواحی روستایی با ساختار جمعیت و کیفیت جمعیت به طور مستقیم و غیرمستقیم ارتباط پیدا می‌کند، بررسی عوامل مؤثر بر تمایل نیروهای جوان روستایی از اهمیت به‌سزایی برخوردار است. در تحقیق حاضر برای انتزاع بیشتر و درک جنبه‌های مختلف مهاجرت، مقولات محوری در قالب یک مقوله هسته، تلخیص شد. با توجه به معانی منتسب کنشگران به گزینشها و کنش‌هایشان، پنج نمونه سازی از سبک زندگی تشخیص داده شد: خوشه اقتصادی، خوشه اجتماعی، خوشه جغرافیایی، خوشه سیاسی و خوشه آموزشی. این تحقیق نشان داد، مهمترین عوامل مؤثر بر تمایل جوانان روستایی به مهاجرت به وجود امکانات رفاهی، بهداشتی و تفریحی بیشتر در شهر، یافتن شغل مناسب در شهر، دستیابی به درآمد بیشتر در شهر، بالا بودن دستمزدها در شهر نسبت به روستا اختصاص داشت. این یافته بیانگر این واقعیت می‌باشد که مهمترین اولویت جوانان روستایی، دستیابی به شغل و ایجاد کسب و کاری برای اشتغال می‌باشد و از این نظر امکان ایجاد اشتغال در روستا را سخت و دشوار ارزیابی می‌کنند و لذا این عامل باعث افزایش تمایل آنها به مهاجرت به شهر می‌گردد.

پیشنهادات

- پیشنهاد میشود که برای جلوگیری از مهاجرت روستاییان به شهرها، روند توسعه روستاها تسریع گردد. با ایجاد صنایع و خدمات مرتبط با کشاورزی در روستاها ضمن جابه جایی نیروی کار در زیر بخش‌های کشاورزی موجبات افزایش درآمد و توزیع عادلانه‌تر ثروت فراهم گردد. با افزایش مخارج دولتی در عمران و توسعه روستایی، زیرساخت‌های لازم جهت رشد

بخش کشاورزی فراهم گردد. دستمزد اندک در بخش کشاورزی ناشی از بهره‌وری اندک نیروی کار به خصوص در زیربخش زراعت است. بنابراین با ایجاد کسب و کار کشاورزی و جابه‌جایی نیروی کار، تولید متوسط بخش کشاورزی و در نهایت دستمزدها در بخش کشاورزی افزایش خواهد یافت که این نیز موجب کاهش روند مهاجرت خواهد شد.

- با تدوین و تصویب بسته اشتغال فارغ التحصیلان کشاورزی در روستاها که همزمان موارد تأمین سرمایه از طریق اختصاص وام‌های اشتغالزای کم بهره با حداقل بروکراسی، مشاوره و آموزش راه‌اندازی کسب و کارهای مورد نیاز بازار و برنامه بازاریابی و فروش را در نظر گرفته باشد، به حل این مشکل اقدام گردد.

منابع:

- اخوان کاظمی، بهرام (۱۳۸۳). «نگاهی به پدیده مهاجرت متخصصان و نخبگان علمی»، مجله سیاسی اقتصادی. شماره ۲۰۷-۲۰۸، صص ۸۴-۸۸.
- امانی، مهدی، جمشید بهنام، حبیب الله زنجانی و اسدالله معزی (۱۳۵۴). لغت نامه جمعیت شناسی. تهران: دانشگاه تهران.
- اوبرای، آمارجیت (۱۳۷۰). مهاجرت، شهرنشینی و توسعه. (دفتر بین المللی کار I.L.O)، ترجمه فرهنگ ارشاد، تهران: نجوا.
- برجی، محسن (۱۳۹۱). «راه‌های شناسایی فرصت‌های شغلی مناسب». البرز من. صص ۸۱-۶۵.
- بروجردی، اشرف (۱۳۸۸). «اکثریت جوانان ایرانی سازمان ملی جوانان را نمی‌شناسند». مردم سالاری. شماره ۲۱۲۷، صص ۵۰-۳۸.
- پناهی، لیلا و حمدا... پیشرو (۱۳۹۰). «بررسی عوامل مؤثر بر مهاجرت جوانان روستایی به شهر؛ مطالعه موردی: روستاهای بخش مرکزی شهرستان مرودشت». فصلنامه برنامه‌ریزی منطقه‌ای. سال اول، شماره ۳، صص ۵۰-۴۱.
- تودارو، مایکل (۱۳۶۷). مهاجرت داخلی در کشورهای در حال توسعه. ترجمه مصطفی سرمدی و پروین رئیسی فرد، تهران: دفتر بین الملل کار.
- جواهری، فاطمه و حسین سراج زاده (۱۳۸۴). «جلای وطن: بررسی عوامل مؤثر بر گرایش دانشجویان به مهاجرت به خارج از کشور». مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تربیت معلم. سال سیزدهم، شماره ۵۱-۵۰، صص ۶۱-۵۸.
- حاتمی، علی؛ جهانگیر جهانگیری و سجاد فتاحی (۱۳۹۱). «بررسی عوامل مرتبط با گرایش دختران تحصیل کرده به مهاجرت به خارج از کشور (مطالعه موردی دانشجویان دختر مراجعه کننده به مراکز اعزام دانشجو به خارج شهر شیراز)». فصلنامه علمی- پژوهشی جامعه‌شناسی زنان. سال سوم، شماره دوم، صص ۵۵-۸۰.
- حاج حسینی، حسین (۱۳۸۵). «سیری در نظریه‌های مهاجرت». فصلنامه راهبرد. شماره ۴۱، صص ۴۶-۳۵.
- خواجه نوری، بیژن (۱۳۸۶). آشنایی مقدماتی با نرم افزار SPSS و کاربرد آن در علوم اجتماعی.

- جزوه درسی مربوط به درس کاربرد رایانه در علوم اجتماعی، دانشگاه شیراز.
- خواجه نوری، بیژن و مریم سروش (۱۳۸۵). «بررسی عوامل مؤثر بر نگرش جوانان به مهاجرت از کشور، نمونه مورد مطالعه: جوانان شهر شیراز». مجله علوم اجتماعی دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه فردوسی مشهد، سال سوم، شماره اول، صص ۴۷-۸۲.
- دلاور، علی (۱۳۷۸). احتمالات و آمار کاربردی در روانشناسی و علوم تربیتی. تهران: انتشارات رشد.
- ذکایی، محمد سعید (۱۳۸۵). «جوانان، جهانی شدن و مهاجرت‌هایی بین‌المللی: پژوهشی در میان نخبگان جوان». مجله جامعه‌شناسی ایران. دوره هفتم، شماره دوم، صص ۴۱-۷۵.
- رشنو، نبی‌الله (۱۳۸۲). ژئوپلیتیک نخبگان (تأملی در رویکردهای سیاسی-جغرافیایی مهاجرت نخبگان). تهران: کویر.
- رفیع پور، فرامرز (۱۳۸۷). کند و کاوها و پنداشت‌ها. تهران: شرکت سهامی انتشار.
- زنجانی، حبیب‌الله (۱۳۸۰). مهاجرت. تهران: انتشارات سمت.
- ساروخانی، باقر (۱۳۸۷). روش‌های تحقیق در علوم اجتماعی. جلد اول. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- ساروخانی، باقر (۱۳۸۸). روش‌های تحقیق در علوم اجتماعی. جلد دوم. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- سازمان ملی جوانان (۱۳۸۱). بررسی وضعیت مهاجرت جوانان. تهران: موسسه فرهنگی اهل قلم.
- شاه آبادی، ابوالفضل و رقیه پوران (۱۳۸۸). «اثر مهاجرت مغزها بر رشد اقتصادی (مطالعه موردی ایران)»، فصلنامه پژوهشنامه بازرگانی، شماره ۵۲، صص ۳۵-۶۳.
- شرفی، زکیه (۱۳۸۷). بررسی آرمان‌گرایی توسعه‌ای و عوامل جمعیت‌شناختی مرتبط با گرایش جوانان به مهاجرت بین‌المللی: مطالعه موردی جوانان ۳۰-۱۸ ساله شهرهای شیراز و ارسنجان. رساله کارشناسی‌ارشد جامعه‌شناسی دانشگاه شیراز.
- شکویی، حسین (۱۳۶۹). جغرافیای اجتماعی شهرها. تهران: جهاد دانشگاهی.
- شهیدزاده، حسین (۱۳۷۰). «فرار مغزها، مشکل بزرگ جهان سوم»، اطلاعات سیاسی اقتصادی، سال پنجم، شماره ۸ و ۹.

- صالحی عمران، ابراهیم (۱۳۸۵). «بررسی نگرش اعضای هیئت علمی نسبت به علل مهاجرت نخبگان به خارج از کشور»، نامه علوم اجتماعی، شماره ۲۸، صص ۵۶-۸۰.
- طاهرخانی، مهدی (۱۳۸۲). «توزیع جغرافیایی محصولات فرهنگی و نقش آن در مهاجرت جوانان روستایی، مطالعه موردی: استان قزوین»، پژوهش‌های جغرافیایی. شماره ۴۶، صص ۸۷-۹۷.
- طاهرخانی، مهدی (۱۳۸۱). «بازشناسی عوامل موثر در مهاجرت‌های روستا-شهری با تأکید بر مهاجرت جوانان روستایی استان قزوین»، مدرس، دوره ششم، شماره دوم، صص ۴۱-۶۰.
- علی بیگی، امیرحسین؛ عبدالحمید پاپ زن و محمد دره زرشکی (۱۳۸۸). «دلایل و راهکارهای کاهش تمایل جوانان روستایی شهرستان کرمانشاه به مهاجرت». مجله تحقیقات اقتصاد و توسعه کشاورزی ایران، شماره یکم، صص ۳۹-۴۹.
- عینی زیناب، حسن (۱۳۸۴). گرایش به مهاجرت و ترک کشور در بین جوانان با تأکید بر جوانان نخبه ایران، مرکز مطالعات و پژوهش‌های جمعیتی آسیا و اقیانوسیه.
- غفاری، رامین و معصومه ترکی هرچگانی (۱۳۸۹). «تحلیلی بر عوامل مؤثر در مهاجرت جوانان روستایی به شهر مورد پژوهی: روستای صادق آباد از توابع بخش سامان در استان چهارمحال و بختیاری». مجله مسکن و محیط زیست، شماره ۱۳۲، صص ۹۱-۱۰۲.
- قاسمی سیانی، محمد (۱۳۸۸). «پیامدهای مهاجرت روستا-شهری نسل جوان روستایی»، پژوهش جوانان، فرهنگ و جامعه، شماره دوم، صص ۱۴۵-۱۶۵.
- لائی، قنبر و نیلوفر باقری رنانی (۱۳۸۸). «بررسی نقش تلویزیون در ایجاد و تقویت گرایش های دینی دانشجویان (بررسی موردی دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی واحد خوراسگان)». فصلنامه علمی-تحقیقاتی دانشگاه اسلامی. شماره ۴۱، صص ۶۵-۸۱.
- لهسایی‌زاده، عبدالعلی (۱۳۶۸). نظریات مهاجرت. شیراز: انتشارات نوید.
- لهسایی‌زاده، عبدالعلی (۱۳۷۳). برنامه‌ریزی مهاجرت‌های داخلی. شیراز: انتشارات نوید.
- لهسایی‌زاده، عبدالعلی و احمد عبداللهی (۱۳۸۱). جامعه‌شناسی جهان سوم. شیراز: نوید.
- مرکز آمار (۱۳۸۵). سرشماری عمومی نفوس و مسکن.
- میرزایی، محمد (۱۳۷۲). جزوه درسی جمعیت‌شناسی اقتصادی اجتماعی. دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه تهران.

- نیازی، صغری (۱۳۸۷). بررسی رابطه میان ویژگی‌های فرهنگی، اجتماعی با گرایش دانشجویان دختر به مهاجرت خارج از کشور. رساله کارشناسی ارشد گروه جامعه‌شناسی دانشگاه شیراز.

- یگانگی، اسماعیل (۱۳۸۱). مهاجرت بزرگ ایرانیان. تهران: نشر علم.